

VAJDA JÚLIA

ORCID: 0000-0002-7265-5212

Egyetemi tanár, az MTA doktora,

az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszékének tudományos főmunkatársa

Találkozás, szembenézés, megbékélés

Absztrakt

Az írás azt a kérdést feszegeti, hogy lehetséges-e „Auschwitz után” megbocsátás. Illetve azt állítja, hogy nem lehetséges, sőt, nem is szükséges, ellenben lehetséges, és szükséges is, hogy legyen megbékélés a vétlen, de a múlt terhét hordozó utódnemzedékek tagjai között. Azok az encounter csoportok, amelyekben tettesek és túlélők leszármazottai találkoznak, hogy közösen dolgozzák fel a rájuk hagyott nehéz örökséget, ahhoz járulnak hozzá, hogy ez létrejöjjön.

Kulcsszavak: soá, megbocsátás, megbékélés, encounter csoport

Abstract

The paper raises the question whether forgiveness is possible “after Auschwitz”. Or rather, it argues that it is not possible, or even necessary, but that it is possible and necessary for there to be reconciliation between the innocent generations of descendants that are burdened of the past. The encounter groups in which the children (and other offsprings) of the perpetrators and of the survivors meet to work through the difficult legacy they have left behind contribute to making this happen.

Keywords: Shoah, forgivness, reconciliation, encounter group

Amikor nekikezdttem annak az előadásszövegnek, amely a jelen írás előzménye volt, s amelyben azon tétova kísérletekről szerettem volna szólni, amelyek így, lassan nyolcvan évvel Auschwitz után esetleg egyszer majd hozzájárulhatnak ahhoz,

hogy lehessen „újra verset írni”, azaz amelyek talán aprócska lépések ahhoz, hogy egyszer lyukat fúrjunk, rést vágjunk az Auschwitz teremtetten falba, s ezen keresztül lassan el tudjanak kezdeni a fal két oldalán állók újra kommunikálni, azaz, hogy egyszer talán túl lehessen lépni a vészorszak teremtetten megosztottságon, még október 7-e előtt voltunk. Még nem tűnt feltétlenül kincstári optimizmusnak, hogy ha lassan is, de egyszer majd elérhetünk egy ilyen állapothoz. Október 7-e óta – s ennek lassan már két éve – ez ismét sokkal nehezebbé vált. Mindazonáltal, amiről beszélni szerettem volna akkor, beszélni szeretnék most, talán nem vált mégsem teljesen lehetetlenné.

Eredetileg arról kezdtem írni, hogy valamikor öt-tíz évvel ezelőtt egy tanítványom felhívta a figyelmemet arra a világhálón elérhető interjúra, amelyben egy akkor nyolcvan körüli idős túlélő arról beszél, hogy megbocsátott korábbi üldözőiknek, köztük Mengelének is, és felidéztem azt az emlékemet, hogy annak idején az interjút látva – hogy ilyen köznyelvien fejezzem ki magam – frászt kaptam. Háborogtam, hogy ugyan miért is kellene megbocsátanunk a tömeggyilkosoknak. Miért is kellene megbocsátanunk az Endlösung kigondolóinak, s azoknak, akik szerencsére csak részleges sikert értek el a terv megvalósításában? Persze, ha valakinek attól könnyebb, hogy ő megbocsát, ám tegye. Ki vagyok én, hogy megítéljem öt ezért? Másfelől viszont, az ilyen megbocsátók szerencsére nincsenek olyan sokan, hogy a megbocsátást tegyék normává. És nyilván részben zsidó elfogultság részemről, ha azt mondom, remélem, nem is lesznek soha. Pszichológus énem ugyanakkor rögtön azt kezdte firtatni, hogy mi lehet az oka annak, ha egy túlélőnek ettől válik könnyebbé az élete, s nem igazán tudtam másra gondolni, mint egyfajta zsidó öngyűlöletre, amelynek a perspektívájából érthetővé válnak az antiszemiták, érthetővé válik a zsidókkal szembeni gyűlölet is – no de persze nem az a mértéke, amely a tömeggyilkosságig is elvezet.

Most azonban, amikor az előadást elkezdtem írássá átformálni, újra meghallgatva az akkor irritáló interjút, meglepetve tapasztaltam, hogy talán másról van szó, ráadásul, hogy most már megértem, amit a Szilágyságban 1934-ben született Mózes Éva – aki csak azért élt túl Auschwitzot, mert ikertestvérével együtt bekerültek, ahogy ő fogalmaz, Mengele „kísérleti nyulai” közé – képvisel. Azaz, helyenként csak elmond magáról, máskor a többi túlélőknek is tanácsol: „Bocsássatok meg azoknak, akik megsértettek. Ez belül gyógyít titeket és szabad-

dá tesz”¹, mert, ahogy egy másik interjúban fogalmaz, azután, hogy a náci orvos², amikor együtt visszatértek Auschwitzba, tanúsította a gázkamrák létét, ő pedig írásba adta, hogy megbocsát neki, „azt éreztem, hogy ez megváltoztatta az életemet. Rájöttem, hogy hatalmamban áll megbocsátani. Hogy én, aki ötven évig az auschwitz halál angyalának a kísérleti nyula voltam, áldozat ötven éven át, soha nem gondoltam volna, hogy uralhatom a saját életemet. És ekkor szabadnak éreztem magam. Szabadnak Auschwitztól, szabadnak Mengelétől.”³

Ugyanakkor persze a soá és a pharrajimos rengeteg jogos haragot és büntudatot, s ezekből eredő gyűlöletet hagyott ránk, hisz az elkövetőkkel szembeni harag még akkor is jogos, ha lehet igazság abban is, amit Kor Mózes Éva állít, hogy „a gyűlölet többet árt annak, akiben ez az érzés van, mint annak, akire irányul”⁴, ahogy az a büntudat is nyilvánvalóan jogos, amelyet a később esetleg jobb belátásra tért elkövetők, illetve a tétlenségük miatt esetlegesen büntudatot megelőztelen szemtanúk – akikről ugyanakkor nem nagyon hallunk⁵ – hurcolnak. Sok olyan harag és büntudat is megjelenik Auschwitz kapcsán, amely nyilvánvalóan inadekvát. Inadekvát, de mégis létezik, s meghatározza, meghatározta sokak életét. Az 1935-ben Lipcsétől nem messze lévő Leuna nevű kisvárosban született, részben Svájcban, részben Kanadában felnőtt, s később is ott élő Martin Rumscheidt református lelkész, mint a Samson Mann szervezte encounter csoportban⁶ való személyes találkozásunk során magam is tapasztaltam, számos más tettesgyerekhez hasonlóan egy életen át tettesnek élte meg magát, bár nem ő maga dolgozott az IG Farben azon részlegében, amely részt vett a Zyklon-B kifejlesztésében és előállításában, hanem az apja, ő viszont egy életen át próbálta többek között a saját apját és egyes testvéreit rávenni a múlttal való szembenézésre. Egy interjúban úgy fogalmaz, hogy „[é]n egy gyógyulófélben lévő antiszemita vagyok.”

1 Eva Mozes Kor: A megbocsátás hatalmat ad a „Halál Angyala” fölött. Madocsai Bea interjúja. *SZEMLE* blog, 2019. július 07, letöltve 2025.06.08.

2 Hans Wilhelm Münch (1911–2001) náci orvos, az egyetlen, aki Auschwitzban megtagadta a „szelekcióban” való részvételt, s ugyan részt vett ottani orvosi kísérletekben, s van szemtanú, aki kételkedik a róla mondottak hitelességében, az 1947-es Auschwitz-perben nem találták az ottani vádakban bűnösnek, s felmentették.

3 <https://www.facebook.com/watch/?v=962218284519605> (letöltve 2025.06.08.), angol nyelvű interjú Eva Mozes Korral. A részletet a saját fordításomban idézem. (V.J.)

4 Eva Mozes Kor: *A megbocsátás hatalmat ad...* 2019.

5 A fentebb említett dr. Hans Münch Mózes Éva beszámolója alapján ilyennek tűnik, de van róla más tapasztalat is, hogy ui. idős korában ennek ellentmondó kijelentéseket tett, amelyeket ugyanakkor megint mások az időskori demencia számlájára írnak.

6 A csoportról a későbbiekben még bővebben lesz szó.

Ezt ugyanakkor ellentételezi azzal, hogy „[e]z egy teher, amit viselek, de ami – köszönhetően a sok zsidó barátomnak, akik hívnak, hogy dolgozzam velünk az antiszemitizmus ellen – nem pusztít el. Ha felhagynék ezzel a tevékenységgel, azzal cserbenhagynám őket. Tagja vagyok egy nemzetközi holokausztkutató csoportnak. Tavaly elmentünk együtt Auschwitzba. Amikor a kivégzőfalhoz értünk, ahol sorba állították az embereket, és lelőtték őket, a zsidó kollégáink kippát tettek fejükre és letérdeltek, mire az egyik zsidó kollégám odaszólt nekem, hogy »gyere, Martin, csatlakozz hozzánk«. Amikor pedig egy zsidó nő odamehet egy német férfához, és ezt mondhatja, akkor hirtelen megértem, hogy mi az, hogy feltámadás.” Természetesen sem Rumscheidt, sem a többi elkövetőgyerek – különösen azok, akik szembenéznek szüleik tetteivel – nem bűnös, s nemcsak nekik nincs okuk büntudatra, de az üldözötteknek s az ő leszármazottaiknak sincsen okuk haragudni rájuk. Mégis, ez a büntudat s ez a harag is létezik. Olyannyira, hogy vannak olyan elkövető-leszármazottak – bizonyos értelemben ugyanazon képtelen előítélet talaján, hogy egyes csoportoknak a vérében van a lopás, vagy akár a mások kizsákmányolása – nem csupán nem hoznak gyermeket a világra, de – mint a Göring testvérpár tette – még sterilizáltatják is magukat, nehogy „véletlenül” mégis továbbadhassák génjeiket.⁷

Hasonlóképp, a túlélők többségének is sokszor van büntudata: ahogy Primo Levi fogalmaz, „Szégyelli magát, mert valaki más helyett maradt életben. Ez nem több mint egy feltételezés. Valójában a gyanú árnyéka: hogy minden ember a testvére Kainja, hogy mindegyikünk elbitorolta a szomszédja helyét, és helyette élt. Csak egy feltételezés, de megemészt minket; mélyen belénk fészkelte magát, mint egy féreg; bár kívülről nem látható, de emészt és kapar belülről.”⁸ S hogy ráadásul „Utólag ráébredtünk, hogy semmit sem, vagy csak igen keveset tettünk az ellen a rendszer ellen, amely magába szippantott bennünket”, s azért, is mert „A túlélő hol tudatosan, hol ösztönösen magyarázkodásra, védekezésre szoruló vádlottnak, elítéltnak érzi magát.”⁹

A jelenségek, dolgok, amikről én leggyakrabban beszélek, olyasmik, amiket ma határterületinek él meg a tudományos közösség, illetve a világ: mindezek leginkább a pszichológia és a szociológia határán helyezkednek el, de sok vonatkozásban kapcsolódnak a társadalomtörténethez, meg bizonyos pontokon a nyel-

7 Dusty Sklar: *The Descendants of Nazis*. <https://jewishcurrents.org/the-descendants-of-nazis>, 2016. december 16, letöltve 2025.06.08.

8 Primo Levi: *Akik odaveszttek és akik megmenekültek*. 1990. 93.

9 Uo. 95.

vészethez is. Másfelől persze azt gondolom, hogy az, hogy ma oly sok mindent élünk meg „határterületinek”, az annak a modernitásban kialakult – véleményem szerint elhibázott – törekvésünknek, illetve működésünknek, gondolkodásmóduknak az eredménye, hogy minél szűkebb tudományterületeket határoljunk le. S ez ma, a 21. században, de valamelyest már a 20.-ban is, nem csupán a társadalomtudományokra igaz, hanem például az orvostudományra is: szemben a 19. század orvosaival, akik az egész embert kezelték, ma a legtöbb orvos már csupán – ahogy egyszer ezen szakma valamely német képviselője apámnak mondta – csak bizonyos testrészek szakavatott szerelőjének tekinthető.

De kanyarodjunk vissza a soához. A soához, amellyel a társadalomtudományi diszciplínák közül oly sok foglalkozik.

Magam a narratív interjúk módszerével gyűjtöttem róla információkat – mind magának a soát megélt nemzedéknek, mind az utódnemzedékeknek a vonatkozásában. A módszer „kifejlesztői” – a két német szociológus/pszichológus Fritz Schütze¹⁰ és Gabriele Rosenthal¹¹ – már a módszer kidolgozásának pillanatában megélték azt, hogy az interjúkészítés, s az elkészült interjúk hermeneutikai elemzésének módszere önmagában is a fentebb említett tudományterületek határán mozog. Később, a módszerük segítségével kutatva, a módszer használói mind megéltünk valami pluszt is ahhoz képest, amiért az interjúkat készítettük. Nevezetesen, hogy miközben társadalomtudósként azért készítünk interjúkat, hogy azután azokat elemezve elmondhassunk valamit interjúalanyainkról, illetve a társadalomról, interjúalanyaink az interjút komolyan megköszönve búcsúznak el tőlünk. Mondhatnám, alig engedik meg, hogy mi köszönjük meg nekik, hogy segítettek nekünk azzal, hogy elmesélték nekünk élettörténetüket, s ezzel tanúságot tettek esetünkben arról, amit a soában, illetve soát túléltek családjában felnőve megélték. Nem igazán engedik meg, mert úgy érzik, ők tartoznak nekünk hálával. Méghozzá azért, mert bár nem azért találkoztunk, hogy őket terápiába vegyük, mégis úgy érzik, valami olyasmi történt velük – még akkor is, ha az interjút készítő személy nem volt képzett terapeuta, sőt, pszichológus sem –, ami általában pszichoterápiás helyzetben szokott történni. Nevezetesen, hogy azáltal, hogy úgy mesélték végig az élettörténetüket, hogy azt valaki más, anélkül,

10 Fritz Schütze (1944, Augsburg) német szociológus, filozófus, nyelvész, a narratív interjúk módszer kidolgozója

11 Gabriele Rosenthal (1954, Schwenningen am Neckar) német szociológus és pszichológus, a narratív interjúk hermeneutikai elemzési módszerének kidolgozója, aki éveken keresztül kutatta többek között a német társadalmat, illetve az első és a második világháború német narratíváit.

hogy félbeszakította volna őket, értő figyelemmel hallgatta, nemcsak hogy megkönnyebbültek, de azt is megérték, hogy az elbeszélés és az azon keresztül való újraélés révén újra tudták rendezni a történetükhöz való viszonyukat. Tehát, az interjú egyszerre állt a „tudós adatgyűjtésének” szolgálatában, s vált bizonyos értelemben pszichoterápiává.

Miközben a szintúgy a hetvenes években létrejött narratív terápia¹², illetve annak különböző irányzatai nem hivatkoznak a narratív interjúval kutató, magukat jobbra szociológusként beazonosító tudósokra, s vice versa, a módszer tulajdonképpen ugyanezen az alapon működik, bár képviselői részben a történetek írásos elmeséltetésével dolgoznak.

Dan Bar-On izraeli pszichológus, pszichoterapeuta 1938-ban született Haifán, hamburgi német-zsidó szülők gyermekeként. Egy kibucban élt 25 évig, ahol kezdetben a mezőgazdasági munkákban is részt vett, meg tanított, és aztán elment egyetemre pszichológiát tanulni, majd pszichoterapeuta képzésbe is járt. A kibuc kórházában kezdett pszichoterapeutaként dolgozni, s itt kezdett el kutatni is. Hozzám hasonlóan ő is a Gabriele Rosenthaltól tanult narratív interjú technikával készített interjúkat holokauszt túlélők gyermekeivel.

A nyolcvanas évek közepén azután Németországba utazott, és náci elkövetők gyermekeivel beszélgetett. Ezekből az interjúkból született meg „A hallgatás öröksége: találkozások a Harmadik Birodalom gyermekeivel” című, magyarul tudtommal ki nem adott könyve¹³. Ezek a találkozások indították arra is, hogy létrehozzon számukra egy önségítő csoportot. Ugyanakkor tudta, hogy Amerikában léteznek hasonló önségítő csoportok, amelyben túlélők gyerekei találkoznak. Ezek után 1992-ben az az ötlete támadt, hogy összehozza a két oldalt, s létrehozott „To Reflect and Trust” néven egy párbeszédcsoporthoz, amelyben a holokauszt elkövetőinek és áldozatainak gyermekei találkoztak Izraelben.

A beszélgetéseket Dan Bar-On nem vezette: az ún. encounter módszert alkalmazta, amelynek esetében a csoporttagok elvben mindenféle vezetés és moderálás nélkül összeülnek, s a dologból kijön valami: általában az, hogy elmesélik egymásnak a történeteiket. Azt, hogy milyen nehézségekkel járt az egyik vagy a másik oldal gyerekeként felnőni. Persze, a vezetés nélkülség nem száz százalékgig igaz: hiszen a helyzet megkonstruálása, az időtartam – az eredeti

12 James W. Pennebaker: *Rejtett érzelmeink, valódi önmagunk. Az őszinte beszéd és írás gyógyító ereje*. 2005.

13 Dan Bar-On: *Legacy of Silence: Encounters with Children of the Third Reich*. 1989.

csoport esetében egy egész hét –, illetve az, hogy az interjúer illetve terapeuta elmondta, s hogy a csoporttagok azért vannak együtt, hogy beszélgessenek a múltjukról, s hogy az egy alapelv, vagy talán az az egyetlen alapelv, hogy arra ügyelni kell, hogy mindenki zavartalanul elmondhassa azt, amit szeretne, mégiscsak hordoz valamiféle instrukciót. De valóban, meglehetősen keveset ahhoz képest, amennyit az egyéb terápiás csoportokban alkalmazni szoktak.

A dolog működött: a kb. 15-20 fős német-amerikai-izraeli tagokból álló csoportról, amelyben a német oldalon több komoly háborús bűnös, valódi tömeggyilkos gyereke mellett pl. a lelkeszé lett ifjabb Martin Bormann is részt vett, több filmet is készített a BBC. Ezekben mélyen megindító történeteket hallhatunk, illetve jeleneteket láthatunk arról, ahogy a csoport nevében is említett szembenézés révén fokozatosan megszületik a két csoport tagjai között az a bizalom, amelyet kezdetben tulajdonképpen elképzelni sem tudtak volna. A résztvevők körében – nem meglepő módon – jelentősen felülreprezentáltak voltak a pszichoterapeuták, s mellettük az egyéb társadalomtudósok, hiszen ők azok, akik szakmájuknál fogva amúgy is hisznek a múlttal való szembenézés gyógyító hatásában.

Dan Bar-On azután, mondhatnánk, vérszemet kapott, s leültetett egy csoportba Izraelen belül zsidókat és palesztinokat. Mindezek alapján később számos könyvet publikált a konfliktushelyzetekben folytatott párbeszéd témájában. Azt képviselte, hogy ezek a csoportok elősegítik a konfliktusban élő közösségek, társadalmi csoportok között a megértést, s a Körber Stiftung segítségével egy programot is indított, amelynek az volt a célja, hogy olyan közvetítő szakértőket képezzen, akik olyan csoportokat tudnak létrehozni, amelyek ezzel a módszerrel dolgozva elősegítik a kultúrák közötti párbeszédet. Emellett egy palesztin pedagógussal és szociológussal, Sami Adwannal együtt izraeli és palesztin tanárok bevonásával megpróbálkoztak egy olyan történelemkönyv elkészítésével, amely az izraeli–palesztin történelmet mindkét fél számára elfogadható módon tudja bemutatni azáltal, hogy párhuzamosan meséli el az eseményeket izraeli és palesztin nézőpontból.

Mindezekért Nobel-békedíjat is kapott.

Jómagam, bár nagyon tiszteletreméltónak és fontosnak gondolom az általa végzett munkát, abban kevésbé hiszek, hogy ezek a csoportok a társadalmi folyamatokra – azaz a kultúrák közötti megbékélésre – komoly hatással lennének. De abban hiszek, hogy ezek a saját történetek elmesélésére, illetve a történeteknek a mindenkori „másik oldallal” való megosztására létrehozott csoportok – hasonlóan a narratív interjúkhoz – legalább a résztvevő egyének szintjén – bár nem te-

kintik magukat terápiás csoportnak, terápiás hatással bírnak. Hisz a csoporttagok most nem egy interjúertől, hanem egy egész csoporttól kapnak értő figyelmet s megzavarás nélküli lehetőséget a történetük elmesélésére. Ez pedig ebben a formában is gyógyít. Sőt, felszabadító az, hogy a „másik csoporttal”, annak tagjaival való találkozás esetenként azt az érzést is adja, hogy azok, akiktől azt vártuk volna, hogy ha nem is a szó szoros értelmében, de átvitt értelemben, leköpnék bennünket, el tudnak fogadni bennünket, mi több, megértik azt, hogy a történelem örökségként milyen nehéz teher az, amit a szüleink történetéből magunkkal hurcolunk.

Magam Gabriele Rosenthal révén már a kilencvenes években kapcsolatba kerültem Dan Bar-Onnal, s megszerveztem, hogy előadást tartson Budapesten a tettesek gyermekei körében végzett munkájáról. Később az ő révén kerültem fel egy olyan levelezőlistára, amelynek révén 2015-ben – amikor ő már nem élt – értesültem egy olyan találkozóról, amelyen az első csoportjának tagjai és egy Samson Munn¹⁴ nevű „tanítványa” által indított osztrák csoport tagjai találkoztak Bécsben. A találkozó résztvevőinek egy része elindított egy új csoportot, amelynek azóta magam is tagja vagyok.

Ugyanakkor már akkor is biztos voltam benne, hogy Magyarországon is szükség lenne ilyen csoport indítására. Tudjuk, a német „Vergangenheitsbewältigung” jóval előbbre jár, mint más országoké. Nyilván amiatt, hogy (Nyugat)németország, s a (nyugat)németek, szemben más, saját országuk zsidóságát a náci Németországgal karöltve üldöző, illetve kiirtani szándékozó országokkal, illetve annak polgárai-val, már nem tudták továbbhárítani az elkövetett emberiség elleni bűntett, illetve genocídium felelősségét, s így mind állami, mind egyéni szinten jobban rákényszerültek a szembenézésre. (S ez a német újraegyesítés után is igaz maradt, még akkor is, ha a volt DDR, illetve annak polgárai nem is jeleskednek a szembenézésben.)

Magyarországon viszont ez a felelősségvállalás és szembenézés politikai szinten mind a mai napig elmaradt. És bár az ilyen kis létszámú csoportok szintjén való szembenézésnek és „megbékélésnek” az állami emlékezetpolitikára gyakorolt hatása, ha egyáltalán van, nyilván csekély, illetve nagyon lassú, megélve a csoportoknak az egyénekre gyakorolt gyógyító hatását, azt gondoltam, ez is elegendő indok arra, hogy megpróbáljak létrehozni egy ilyen csoportot Magyarországon.

Dan Bar-On, s Samson Munn is megbékélésről beszélnek ezen csoportok kapcsán. Mintha abban gondolkodnának, üldözők és üldözöttek gyermekei is

14 Samson Munn (1952, New York), radiológus, Fulbright Specialist in Peace and Reconciliation Studies.

feltétlenül konfliktusban vannak egymással. Mintha evidens lenne számukra, hogy a szembenállás öröklődik. Bizonyos értelemben persze igazuk is van: ember voltunkhoz mintha hozzátartozna a felmenőinkkel való azonosulás, legalábbis az a vágy, hogy azonosulhassunk velük. A Dan Bar-On első csoportjáról a BBC által készített dokumentumfilmben¹⁵ ennek tanúi is lehetünk: látjuk, hogy a túlélők leszármazottai a találkozás előtt el nem tudták volna képzelni magukról, hogy együtt tudjanak érezni az üldözők gyerekeivel, s maguk voltak a legjobban megdöbbenve, amikor ez az érzés mégis megszületett bennük. Az üldözők gyerekei meg természetesen félték a másik csoport visszautasításától, s bennük a végül mégis megélt elfogadás keltett döbbenetet.

Amikor én elszántam magam a magyarországi csoport létrehozására, a csoportot előkészítendő Samson Munnal – aki egy ösztöndíjjal itt járt – vetítéseket szerveztem a Dan Bar-On csoportjáról szóló filmnek, amelyek után beszélgetés is volt. Amikor itt megemlítettem a csoport tervét, páran rögtön jelezték, hogy szívesen részt vennének benne. Aztán Samsonnal hirdettük is a csoportot a „nemzetközben” – onnan is mutatkozott valamelyest érdeklődés. Majd, amikor a Covid okozta szünet után eljutottam a csoport tényleges megszervezéséig, megfogalmazódott bennem, hogy bizonyos értelemben más módon működő csoportot szeretnék. Az eredeti encounter csoport elvein alapuló csoportban ugyanis – összhangban azzal, ahogy Dan Bar-On is dolgozott – az évente egyszer pár napra összejövő csoportok úgy működtek, hogy az egybegyűltek – részben a szervezési elv, részben a csoportösszetétel állandó változása okán – minden évben újra és újra az élettörténetüket mesélték el. S bár a történetek természetesen – ahogy a bennünket érő egyéb hatások, illetve a történetünk belső feldolgozása alakul – változnak, az évek múlásával azt éreztem, a találkozóok ellaposodnak, illetve időnként az egymást ismerő, és a hétköznapiakban is találkozó csoporttagok közötti „külső konfliktusok” – hisz itt, lévén nem terápiás csoportról van szó, szigorú „összeférhetetlenségi” szabályok nincsenek – uralják el a terepet. Ráadásul előfordul, hogy egyesek aránytalanul sok figyelmet követelnek ki maguknak a csoporttól, míg mások meglehetősen kevésbé kapnak hangot. Ennek folyamának volt is olyan csoporthelyzet, amelyben a tagság egy része – éppen ezen visszáságok okán – elkezdte azt képviselni, hogy szükség lenne módszertani változásra, a beszélgetések erősebb strukturálására.

15 *Children of the Third Reich*. Timewatch series, Season 12, Episode 12, 1993.

Mindezek miatt azt határoztam el, hogy ha nekem sikerül összehoznom a megálmodott csoportot, akkor ott lesznek átlátható keretek, és a csoporttagok által kidolgozott, átbeszélt és elfogadott szabályok.

Emellett, hiszen itt Magyarországon a történelmi múltnak nem a soá az egyetlen fel nem dolgozott eleme, olyan csoportot akartam létrehozni, amelyben a szocialista-kommunista rendszer tetteinek gyerekei is teret kapnak a megszólalásra. Már csak azért is, mert a világ nem fekete és fehér, az egyes ember nem jó vagy rossz, az, akit az egyik rendszer üldöz, lehet a másik rendszerben üldöző, sőt, ugyanabban a történelmi korszakban is előfordul – én is találkoztam ilyen esettel –, hogy ugyanaz a személy mindkét szerepbe belekerült.

A csoport megszervezésével kapcsolatban a legfőbb félelemem az volt, hogy az üldözött zsidók leszármazottait könnyen elérjem, s közülük nyilván sokan akarnak majd mesélni a történetükről – hiszen e csoport ma felnőtt nemzedékének tagjai között sokan vállalják a (család)történetüket –, de hogy hogyan találok, illetve szólítom meg a „másik oldal” leszármazottait, illetve veszem őket rá arra, hogy vegyenek részt a csoportban, azt nem tudtam elképzelni sem.

Hogy meg tudjam őrizni a csoporttagok névtelenségét, ehelyütt nem mondom személyesen köszönetet azoknak, akik bizonyos emberekkel a kapcsolat megteremtésében segítségemre voltak, s azon szerencsés véletleneket sem sorolom most el, amelyek végül ahhoz vezettek, hogy sikerült létrehoznom egy ilyen csoportot, amelyben kicsit nagyobb arányban vannak a soában üldözöttek leszármazottai, mint azok, akiknek a szülei valamelyik rendszerben az üldözők közé tartoztak. S bár a soá időszak üldözői a létrejött csoportban nem Magyarországon, hanem Németországban, az ottani emlékezetkultúrában nőttek fel, „tárgyalásban állók” olyan tettesleszármazottal is arról, hogy esetleg belép a csoportba, aki maga itt nőtt fel, s vállalta fel különböző helyzetekben származását. Emellett sikerült a szocializmus korszakának tettesei között is találnom olyat, aki a csoporthelyzetben vállalja származását.

Az általam létrehozott csoport annyiban ugyanolyan volt, mint az „elődeimé”, hogy itt is azt mondtuk ki, hogy ez se nem „kutatói”, se nem „terápiás” csoport, de megbeszéltük, hogy strukturáljuk a beszélgetést: bevezettük, hogy vannak időbeli limitek, s a kezdeti bemutatkozási, szabadon elbeszélt élettörténeti témák után egyéb konkrét témák mentén strukturálódnak a beszélgetéseink. Hogy ennek köszönhetően-e vagy sem, nyilván nem tudható, de a csoport a korábbiaktól eltérően stabil összetételben működik, zártan – bár felmerült, hogy egy-két új taggal esetleg bővíthetjük. Azt meg persze szintén nem tudhatom, hogy az

időkeretek kijelölése vagy más ok áll a mögött, hogy ebben a csoportban eddig sohasem volt gond azzal, hogy egyesek túl sok időt, figyelmet követeltek volna maguknak.

Bár talán bele van a helyzetbe kódolva, s talán a Dan Bar-On féle első csoportban is volt rá példa, megrendítő látni, hogy túl azon, amit már említettem, hogy mintha mára a túlélők gyerekei között – bár ez persze nem jellemző mindenkire, mégis – egyre többen lennének azok, akik merik vállalni a családi múltat, még ha annak hatásáról mesélniük nem is könnyű, a tettesek leszármazottainak a családörtönet felvállalása igencsak nehéz, egyfajta verseny alakult ki a „két oldal” között. De nem a tekintetben – ahogy soá-túlélők egymás között képesek versengeni –, hogy „kinek a terhe a súlyosabb”, hanem abban, hogy „ki érzi nagyobbban a másik terhét a sajátjánál”. A csoport németországi tagjai, akiknek a felmenői között a magyarországi zsidóság üldözésében fontos funkciókat betöltő családtagok vannak, majdhogynem könnyekig meg vannak hatva attól, hogy a túlélők gyermekei nem pusztán elfogadják őket, de mindezt empátiával, az ő szenvedésük megértésével teszik.

A csoportban elhangzó dolgokat persze kutatni is lehetne. Hisz előfordul, hogy valamely résztvevő története – mint ahogy azt én ezen a nyáron megéltem valakivel, akit már majd' tíz éve ismerek, s akinek történetét azóta a legkülönfélébb összetételű csoportokban s helyszíneken majd' minden évben meghallgattam – hirtelen radikális változáson esik át. Eleddig mindig arról beszélt, hogy mekkora teher rajta, hogy az apjának a faüzemében két vagy három zsidó kényszermunkás dolgozott a soá idején, s hogy ő ezért mennyire utálja az apját, idén – ki tudja, hogy miért – az apja történetéről egyáltalán nem is beszélt, csak arról, hogy ő és a férje milyen fontos soá emlékhelyeket látogattak meg az idén. Mintha hirtelen csökkent volna a súly, amelyet az apa vélt vagy valós tettei raktak rá. S nyilván jó volna tudni, mi okozta ezt a radikális változást.

Miközben a csoport úgy van meghirdetve, hogy hangsúly van azon, hogy az, ami itt zajlik, az sem nem tudomány, sem nem terápia, „csak” beszélgetés, ami történik, az mégis mindkettő: valami igazi posztmodern, amiben összeérnek, vagy inkább összefolynak, keverednek a különféle diszciplínák. Bár nem terápia folyik, van terápiás hatás, s bár nem végzünk társadalomkutatást, ha elemeznénk a beszélgetéseket, egyszerre járnának a szociológia, az emlékeztudomány, a társadalomtörténet, s még sorolhatnám a diszciplínákat, terepén.

Még hozzá úgy, hogy a találkozások révén létrejövő közös szembenézés révén a hamis megbocsátás helyett valami más történik. Hisz annak ellenére, hogy,

amint írtam, megértem Mózes Évát, számomra, aki a következő nemzedék gyermeke vagyok, a tetteseknek való megbocsátás nem csak inadekvátnak, de valószínűleg lehetetlennek tűnik. De létezik, sőt, fontos is, hogy létezzék a megbocsátás helyett megbékélés. Megbékélés – de természetesen az utódok körében. Megbékélés a saját történetünkkel, illetve a másikkal, a másik történetével, és azzal, hogy mindannyian ugyanannak vagyunk az áldozatai. Áldozatai annak a tehernek, amelyet a történelem rakott ránk.

Annak a tehernek, amellyel sokan, nagyon sokan – igazából többen, mint pár éve magam is gondoltam –, még mindig nem tudnak, nem mernek szembenézni ma Magyarországon. Mint például az a férfi sem, akiről az elmúlt félében egy hallgatóm mesélt az OR-ZSE szociális munkás szakán tartott holokauszttraumaórán. Miután elmesélte, hogy saját családja azok közé tartozik, akik még mindig hallgatni igyekeznek a család zsidó múltjáról, felidézte harsány neonáci szomszédja történetét. Azt, hogy amikor a férfi szülei halála után úgy döntött, felújítja a megöröklött családi házat, a fűtésrendszer felújításakor – kinyitva a kaminlyuk ajtaját – rátalált a család zsidó múltjára. Iratokra, amelyek révén azzal szembesült, hogy valóban ők is zsidók. De, nyilván, mert a mai magyar társadalomban ez igencsak nehéz, mindez nem indította el a szembenézés útján. Mintha mi sem történt volna, azóta is neonáci zenét bömböltet naphosszat. S bár elmesélte szomszédainak, hogy mi volt a kéményében – amit akár szimbolikusnak is nevezhetnénk –, nem volt bátorsága rákérdezni arra, hogy vajon nem a család zsidó múltját, a soá azzal járó terhét próbálja-e eltörölni a neonáci pálfordulással. Hogy nem ugyanaz történt-e vele, mint korábban Szegedi Csanáddal, aki a zsidó múlt, a zsidó származás terhétől – tudattalanul – szabadulni vágyva maga is szélsőjobboddalivá vált, de aki, szemben ezzel a „szomszédossal”, amikor beengedte saját tudatába a családi múltat, a zsidósághoz való visszatérésben, az élettörténete ennek megfelelő újraírásában kereste a megnyugvást, hisz az, amit ekkor megélt – Tengelyivel szólva – sorseseleményé¹⁶ vált számára. Egy interjúbán tulajdonképpen ezt fogalmazta meg: „A saját történetem megtapasztalása persze azt is megtanította velem, hogy mennyire abszurd embereket a származásuk alapján megítélni”¹⁷. Ugyanakkor az, hogy ezen megnyilatkozásának őszinteségével so-

16 Tengelyi László sorseseleménynek nevezi azokat az eseményeket, amelyek az azokat átélőket élettörténetük újraírására, újraértelmezésére kényszerítik; vö. Tengelyi László: *Élettörténet és sorseselemény*. 1998.

17 Szegedi Csanád a múltjáról és zsidó származásáról. Vári György interjúja, *Magyar Narancs*, 2013. aug. 3.

kakban kételyek élnek, nyilvánvalóan szintén azt tükrözi, hogy milyen nehéz a már egyszer felépült fal lebontása.

Hasonlónak lehetünk tanúi ma Németországban is, ahol, úgy tűnt, a már évtizedekkel ezelőtt megkezdődött lassú szembenézési folyamat a 2023. október 7-i Hamász támadás hatására látványosan megtorpant. Azok közül a német értelmiségiek közül, akik, úgy tűnt, úgy élik meg, már nem ütköznek nap mint nap ebbe a falba, a zsidók újra félnek vállalni származásukat, ugyanakkor meg a nem zsidók félnek kritizálni Netanjahut és az izraeli politikát: mindketten a megítéltetéstől, a kirekesztődéstől félnek. A témában az elmúlt évben megjelent rengeteg könyv közül a *Trotzdem sprechen*¹⁸, azaz a „Mindenek ellenére beszélnünk kell” fülszövege is arról beszél, hogy „A Hamász izraeli mészárlása, majd a gázai övezet bombázása és az azt követő humanitárius katasztrófa óta a német társadalom minden részében az emberek az elszigeteltség, sőt a félelem új állapotába kerültek. Nyílt levelek, rendezvények lemondása és a feltételekről szóló viták a véglegesség hangján halmozódnak. Régóta fennálló szövetségek felbomlanak, a beszélgetések elapadnak”, s azzal próbálja a lelkekben lebombázott hidakat legalább elkezdni újraépíteni, hogy olyan szövegeket gyűjt össze, amelyeknek a szerzői „kitartanak a párbeszéd mellett, bármilyen nehéz is az.”

A bemutatott encounter csoportok, ahol egy hasonló párbeszéd időről időre személyesen is újra meg tud történni, az egyéni „mellékes” terápiás hatás mellett talán – mert hiszek, legalábbis igyekszem hinni, a pillangóhatásban – van társadalmi hatása is. Nem hiszem, hogy ez lesz az a kavics, amiből végül a lavina lesz, hogy egy másik képhez forduljak, de egyrészt talán valamelyest hozzájárul ahhoz, hogy több legyen az olyan család, amelyben – s ez ma, a tanúk korának végén különös jelentőséggel bír – az utódnemzedék kíváncsisága, ha már máshogy nem lehet, de legalább levéltári kutatások alapján megtöri a hallgatást, s ahhoz is, hogy elinduljon Magyarországon is lassan egy – illetve két, hisz két totalitárius rendszer vonatkozásában is biztosan szükség lenne rá – szembenézési folyamat, amelyre igencsak szükség lenne. Egy olyan folyamat, amelyben megváltozna a hivatalos emlékezetpolitika, ami azután – visszahatva az individuális szintre – újabb egyéneket – köztük talán tanítványom szomszédját is – segíthetne hozzá ahhoz, hogy szembe tudjanak nézni történelmi örökségükkel. És azt remélem, tulajdonképpen Dan Bar-Onnal és Samson Munnal együtt haladva, hogy az ok-

18 Gorelik–Schellbach–Mirjam szerk.: *Trotzdem sprechen*. 2024. (Az idézetet magam fordítottam – V.J.)

tóber 7-e (újra)teremtette megosztottság enyhítéséhez is – ha kis léptékben is –, hozzájárulhatnak majd az ilyen találkozások, ha sor tud kerülni rájuk.

Irodalom

- Bar-On, Dan: *Legacy of Silence: Encounters with Children of the Third Reich*. Harvard University Press, 1989.
- Children of the Third Reich*. Timewatch series, Season 12, Episode 12, Producer: Clay, Catrine, narrátor: Hyks, Veronika. BBC, 1993.
- Gorelik, Lena – Miryam Schellbach – Mirjam Zadoff szerk.: *Trotzdem sprechen*. Berlin: Ullstein, 2024.
- Kor Mozes, Eva: A megbocsátás hatalmat ad a „Halál Angyala” fölött. Madocsai Bea interjúja. *SZEMlélek* blog, 2019. július 07., letöltve 2025.06.08.
- Levi, Primo: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*. Ford. Betlen János. Budapest: Európa, 1990.
- Pennebaker, James W.: *Rejtett érzelmeink, valódi önmagunk. Az őszinte beszéd és írás gyógyító ereje*. Ford. Ehmann Bea. Budapest: Háttér, 2005.
- Sklar, Dusty: *The Descendants of Nazis*. <https://jewishcurrents.org/the-descendants-of-nazis>, 2016. december 16., letöltve 2025.06.08.
- Tengelyi László: *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz, 1998.
- Vári György: „Kirekesztőből kirekesztett lettem” – Szegedi Csanád a múltjáról és zsidó származásáról. Interjú Szegedi Csanáddal. *Magyar Narancs*, 2013. aug. 3.